

مقدمه

هرچند امروز نمونه‌ای از کتابهای تاریخی ایران پیش از اسلام را در دست نداریم، اما همین متون تاریخی فارسی چون خدای‌نامه‌ها که اتفاقاً به وسیله خود ایرانیان به زبان عربی ترجمه شد، الگوی آثاری شد که مسلمانان در تدوین تاریخی خود پدید آوردند. در این حوزه فضل تقدم از آن دانشمندان مسلمان ایرانی است، چنان‌که نقش عمده و بسزای آنان را نمی‌توان در تدوین تاریخ اسلام انکار کرد یا حتی نادیده و ناچیز انگاشت. مسلمانان ایرانی در ابتدای کار در قرون نخستین اسلامی، به هر دلیل که فعلاً مجال بررسی و بازگویی آن نیست، آثار خود را به زبان عربی نوشتند که هم زبان قرآن و تعالیم دینی بود و هم زبان قوم غالب و حکومت. ایرانیان در پایبندی به این زبان آن‌قدر پیش رفتند که حتی ترجمه کتابهای تاریخی از عربی به فارسی را مورد تردید جدی قرار دادند؛ به گونه‌ای که وقتی در روزگار سامانیان درصدد برآمدند تاریخ طبری را به فارسی برگردانند، در این باره از عالمان و فقیهان شریعت فتوا خواستند و تا جواز شرعی آن را نگرفتند، پا به این عرصه نگذاشتند. این داستانی است معروف و مشهور و نیازی به بیان دوباره ندارد.

به هر تقدیر، پیدایش کتابهای تاریخی به زبان فارسی به نیمه‌های قرن چهارم هجری برمی‌گردد که نخستین نمونه‌های آن در قالب آثاری چون تاریخ بلعمی و تاریخ سیستان نوشته شد. از آن پس تاریخ‌نگاری فارسی روند تکاملی و رو به رشدی پیمود و هر دوره شاهد آثار ارزشمندی در حوزه تاریخ و جغرافیای اسلامی است که در قیاس با آثار مشابه دوره‌های قبلی، از جنبه‌هایی مهم و بلکه ممتاز است. هدف این نوشتار مطالعه سیر تاریخ‌نگاری اسلامی و تحقیق و بررسی تعاریف، اهداف، ویژگیها، فواید، منشأ، روشها، مکاتب و شیوه‌های تدوین و تنظیم

تاریخ و انواع آن نیست، بلکه غرض اصلی آن است که دانشجویان با گزیده‌ای از آثار تاریخی و جغرافیایی به زبان فارسی آشنا شوند. بر این اساس متون تاریخی و جغرافیایی در این کتاب به گونه‌ای برگزیده شده تا علاوه بر آشنایی اجمالی با سبک و روش نگارش نویسندگان و به تعبیری دیگر مکتب تاریخ‌نگاری و شیوه تدوین و تنظیم مطالب تاریخی و جغرافیایی، اطلاعات و معلومات مفیدی هم در این حوزه فراروی خوانندگان و علاقه‌مندان قرار گیرد، مطالبی که مسلماً در فرایند آموزش و پژوهش مفید و سودمند خواهد بود. گذشته از این، تنظیم و ترتیب متون بر اساس توالی تاریخی نوشته‌ها انجام شده است؛ مگر در مواردی که ترجمه از زبان عربی است که در این موارد، تاریخ ترجمه معیار قرار گرفته است. از این طریق سیر تاریخ‌نگاری فارسی قابل مطالعه خواهد بود. بدین ترتیب که خواننده می‌تواند با مقایسه متون با هم، روند تکاملی یا سیر نزولی تدوین تاریخی و مکاتب تاریخ‌نگاری و جغرافیایی فارسی زبان را دریابد و مورخان دوره‌های مختلف را به لحاظ تدوین و تنظیم مطالب از هم بازشناسد. افزون بر این، فرصت مناسبی فراروی اوست تا از مقایسه متون، نگاهی گذرا به رشد و تکامل زبان فارسی و سبک نگارش و روش نویسندگی فارسی‌زبانان در دوره‌های مختلف بیندازد. از جمله اهداف اصلی این درس ایجاد توانایی خواندن و فهم متون فارسی تاریخی و جغرافیایی به منظور بهره‌گیری در مطالعات و تحقیقات در حوزه تاریخ و تمدن ملل اسلامی است.

امید است دانشجویان عزیز با مراجعه به متون اصلی و مطالعه آثار تاریخی و جغرافیایی فارسی بینش مطالعاتی خود را بالا برده آثار ارزشمندی در این حوزه‌ها پدید آورند.

محمد سپهری

تهران ۸۴/۸/۲۰